

nü olan deizmin, bir ekol ve akım olarak İslâm Ortaçağı'ndaki muadilinden söz edebilmek zordur. Tanrı'ya, O'nun âlemi yarattığına (aslında yaptığına) inanan, ancak eldeki tarihi verilere göre peygamberliği inkâr edip akli esas alan felsefi bir yaşama tarzını benimseyen Ebû Bekir er-Râzî'nin bir deist olduğu söylenebilir de bu görüşlerin felsefi bir ekol haline gelmediği de bilinmektedir.

İslâm düşüncesinin temel yönelişi Allah, âlem ve insan münasebetlerini asla koparmamak veya zayıflatmamak doğrultusunda olmuştur. Esasen İslâm inanç ilkelerine göre yaratıcı faaliyeti, ilmi, hikmeti ve lutfuyla Allah âleme her an müdahale eden yüce bir varlıktır. Bu yüce varlık gerektiğinde âlemdeki kanunluluğu mücizeler yaratmak yönünde yeniden şekillendirebilir. Allah belli zamanlarda seçtiği peygamberler aracılığıyla insanlara mesajlar göndermiştir. İnsan da bunun karşısında takındığı tavra göre değer kazanır. Yine insanlar bu yüce varlığa dua ile isteklerde bulunup lutf ve yardımını talep edebilir ve Allah'a iletmek istedikleri her mesaj mutlaka yerini bulur. Allah ve insan arasında nübüvvet ve ibadet yollarıyla belirli bir iletişimin olduğuna inanma İslâm'ın temel umdelerindedir. Ayrıca İslâm dininin kutsal metni olan Kur'an'ın lafız ve mâna bakımından mucize olduğu, ilâhî koruma altında bulunduğu ve tarihen de bilindiği gibi asla tahrif edilmemiş ve edilemeyecek olduğu hususu müslümanların ortak inancıdır. Her ne kadar İbn Teymiyye, Fârâbî, İbn Sînâ ve İbn Rüşd gibi bazı İslâm filozoflarının Kur'an'ın lafız ve mânasının Tanrı ile ilişkisine dair görüşlerine, vahiy meleğini "faal akıl" olarak anlamalarına, peygamberler dışındaki bazı seçkin insanların da bu akılla ittisâl kurabilecekleri şeklindeki iddialarına işaret ederek böyle bir anlayışı vahye dayalı din için tehlikeli bulmuş, bu anlayışa göre vahyin dinde belirlenmiş olan yerini, özellikle normatif özelliğini kaybedeceğini, peygamberliğe duyulan ihtiyacı ortadan kaldıracığını söylemiş ve böylece onların görüşlerinden bir tür deizm sonucu çıkarmışsa da (*Der³ ü te³ âruzi'l-³ akl ve'n-³ nakl*, X, 210-211, 214-217; a.mlf., *Mecmû³ u fetâvâ*, XII, 21-23) Batı'daki deist filozofların yahudi-hıristiyan kutsal metinleri karşısındaki kuşkuları İslâm düşünürleri bakımından vârit olmamıştır. Vahyin sıhhati konusunda Batı'da beslenen bu kuşku ve inkâr tavrı akla mutlak güven psikolojisini do-

ğururken İslâm düşünürleri ya ilâhî vahiyle sağlıklı aklın tam anlamıyla uyutuşunu yahut daha fazla olarak vahyin akıl ötesi boyutlara da sahip olduğunu vurgulamışlardır. Yine İslâm'a göre âlemdeki kanunluluk Allah'ın isterse değiştirebileceği "meşîet"inden ibaret olduğu için gerek mikro gerekse makro planda mutlak olarak Allah'ın yaratıcı gücüne bağımlıdır. Dolayısıyla Allah ile âlem arasındaki yaratıcı-yaratılan ilişkisi, deizmin bir defa olup bitmiş ve artık söz konusu edilmemesi gereken bir yaratıcı-yaratılan ilişkisi değildir. Allah'ı âlemden ve insandan uzaklaştıran yanlış bir aşkınlık anlayışına sahip deist iddianın aksine Allah "yerin ve göklerin nurudur" (en-Nûr 24/ 35) ve insana "şah damarından daha yakındır" (Kâf 50/ 16).

BİBLİYOGRAFYA :

A. Laland, *Vocabulaire technique et critique de la philosophie*, Paris 1926, I, 151; Süleyman Hayri Bolay, *Felsefi Doktrinler Sözlüğü*, Ankara 1987, s. 55; İbn Teymiyye, *Der³ ü te³ âruzi'l-³ akl ve'n-³ nakl*, Riyad 1402/1982, X, 210-211, 214-217; a.mlf., *Mecmû³ u fetâvâ*, XII, 21-23; Voltaire, *Feylesofça Konuşmalar ve Fıkralar* (trc. Fehmi Baldaş), Ankara 1947-48, I, 208; H. Arvon, *L'Athéisme*, Paris 1970, s. 39-40; D. Hume, *Din Üstüne* (trc. Mete Tunçay), Ankara 1979, s. 45-46; a.mlf., *İnsan Zihni Üzerine Bir Araştırma* (trc. Selmin Evrim), İstanbul 1986, s. 174-179, 184; Mehmed Aydın, *Kant ve Çağdaş İngiliz Felsefesinde Tanrı Ahlak İlişkisi*, Ankara 1981, s. 28-32, 159; a.mlf., *Din Felsefesi*, İzmir 1987, s. 141-144; J. H. Randall — J. Buchler, *Felsefeye Giriş* (trc. Ahmet Arslan), İzmir 1982, s. 116-117; Hüsameddin Erdem, *Bir Tanrı-Âlem Münasebeti Olarak Panteizm ve Vahdet-i Vücûd*, Ankara 1990, s. 2; *Encyclopedia of Philosophy* (ed. P. Edwards), New York 1976, II, 326-336; Allen W. Wood, "Deism", *ER*, IV, 262-264; G. C. Joyce, "Deism", *ERE*, IV, 533-543.

HÜSAMEDDİN ERDEM

DEKÂIKU' I- HAKÂİK

(دَقَائِقُ الْحَقَائِقِ)

Kemalpaşazâde'nin

(ö. 940/1534)

bazı Farsça eş anlamlı ve eş sesli kelimeler arasındaki anlam farklarına dair Türkçe eseri.

Veziâzam Makbul İbrâhim Paşa'ya ithaf edilen eserde Farsça 411 kelime ele alınıp incelenmiştir. Müellif, "gülsitân-dilsitân" (گولستان - دلستان) gibi ses ve "sühan-güftâr" (سخن - گفتار) gibi anlam bakımından birbirine benzeyen kelimeleri inceleyip bunlar arasındaki anlam ve yapı farklılıklarını ortaya koymaya çalışmıştır. Kelimelere ait bu farkları belirlerken tanınmış İranlı şairlerden çeşitli

Dekâiku'l-hakâik'in son sayfası (İÜ Ktp., TY, nr. 5791)

örnekler vermiştir. Ayrıca eserde yer alan Farsça kelimelerin Türkçe ve Arapça karşılıkları verilerek bu dillerdeki kullanım şekillerine de temas edilmiştir. Her kelimenin önce telaffuzu üzerinde durulmakta, daha sonra yapısı ile ilgili açıklamalara yer verilmektedir. Kelimenin okunuşunda değişik şekiller varsa bu farklı söyleyişlere de temas edilmektedir. Meselâ "güftâr" kelimesinin okunuşu belirtilirken, "Kâf-ı Acem'in zammesiyledir, kâf-ı Arabî'nin fethasıyla 'sırtlan' mânasına olur" denilmektedir. Kelimelerin yapılarıyla ilgili açıklamalar sırasında bunların türemiş veya birleşik oluşlarına da temas edilmekte, türemiş ise hangi kökten geldiği, birleşik ise bu birleşimi meydana getiren unsurlar ayrı ayrı ele alınarak aynı yapıda olan benzer şekillerle karşılaştırılmak suretiyle ayrıntılı biçimde izah edilmektedir. Eser bu yönüyle bir kısım gramer bilgilerini de içine alan açıklamalı bir sözlük mahiyetindedir. Kelimelerin tertip ve sıralanışında belirli bir düzene sahip olmayan *Dekâiku'l-hakâik*'in basit, türemiş ve birleşik kelimelerinin Ulvî mahlası ile bilinen Ahmed b. Hakkî-i Üskübî tarafından harf sırasına göre tertip edildiği belirtilmektedir (*Osmanlı Müellifleri*, I, 223).

Yurt içinde ve yurt dışındaki kütüphanelerde birçok yazma nüshası bulunan (meselâ bk. Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmut, nr. 5476, Süleymaniye, nr. 856; İÜ Ktp., TY, nr. 5791; Nuruosmaniye Ktp., nr. 4750; TSMK, Hazine, nr. 1181; British Museum, Add. 7887, Or. 36) *Dekâiku'l-hakâik*'in bazı kısımları açıklamalarla birlikte *Mektep* (nr. III/34 [Muharrem 1313], s. 347-349, nr. III/36 [Safer 1313], s. 451-452) ve *Hazîne-i Fünûn* ([1311], nr. 5, 6, 8, 9, 15, 19, 23, 24, 25, 31, 35, 36) mecmualarında yayımlanmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Tarama Sözlüğü, Ankara 1963, I, XXII; *Keşfü'z-zunûn*, I, 758; J. von Hammer, *Fundgruben des Orient*, Viyana 1811, II, 47 vd.; Flügel, *Handschriften*, I, 130-133; Rieu, *Catalogue*, s. 141, 142; a.mlf., *Catalogue of the Persian Manuscripts*, II, 514; Blochet, *Catalogue*, I, 96 (Ancien Fonds 230); *Osmanlı Müellifleri*, I, 223; Karatay, *Türkçe Yazmalar*, II, 26; Mustafa Demirel, *Kemal Paşazâde, Yusuf u Züleyha*, Ankara 1983, s. 14; Atsız, "Kemalpaşa-oğlu'nun Eserleri", *ŞM*, VI (1966), s. 78.

 MUSTAFA ÖZKAN

DEKKÂK, Ebû Abdullah

(أبو عبدالله الدقاق)

VI. (XII.) yüzyılda yaşayan Faslı bir sûfi.

Sicilmâse'de doğdu. Yalnızca kaynaklardan biri adının Muhammed olduğunu kaydeder (İbnü'l-Kâdî, s. 259). Dekkâk ilk tahsilini Sicilmâse'de tamamladıktan sonra gittiği Fas ile Sicilmâse arasında sık sık seyahat yaptı. Sicilmâse'de zamanının birçok meşhur sûfisi ile görüştü ve onlarla sohbet etti. Fas'ta arkadaşlık ettiği Ebû Abdullah Muhammed b. Ömer el-Esam (ö. 542/1147) ve bir grup sûfi ile birlikte Murâbıt Hükümdarı Tâşfîn b. Ali el-Mervevî (ö. 539/1145) tarafından bilinmeyen bir sebeple tutuklandı. Bir süre sonra suçsuz oldukları anlaşılınca serbest bırakıldılar. Devrin kelim ve ahlâk âlimi İbn Berrecân (ö. 536/1141) ve Arifiyye tarikatının kurucusu İbnü'l-Arif (ö. 536/1141) tarafından sevilen bir sûfi olan Dekkâk, Medyeniyye tarikatının kurucusu Endülüslü sûfi Ebû Medyen'in şeyhidir.

VI. (XII.) yüzyılın sonlarında vefat eden Dekkâk, Fas'ta Bâbülcise civarındaki kabristana defnedildi.

BİBLİYOGRAFYA :

İbnü'l-Kâdî, *Cezvetü'l-İktibâs*, Rabat 1973, s. 259-260; İbnü'z-Zeyyât, *et-Teşevvuf ilâ ricâli't-taşavvuf* (nşr. Ahmed et-Tevfik), Fas 1404/1984, s. 155-157, 196, 197, 254; A. Faure, "al-Dakkâk", *El²* (İng.), II, 100; a.mlf., "ed-Dekkâk", *UDM*, IX, 375.

 RECEP USLU

DEKKÂK, Ebû Ali

(أبو علي الدقاق)

Ebû Ali Hasen b. Ali b. Muhammed (ö. 405/1015)

Nisâbur sûfilerinden.

Nisâbur'da doğdu. Ebû Ali Rûzbârî ve Ebû Bekir eş-Şibî'nin sohbetlerinde bulunan Horasanlı sûfi Nasrâbâdî'ye (ö. 367/978) intisap etti ve onun tavsiyesine uya-

rak tahsile başladı. Ali en-Nahvî'den Arapça öğrendi. Bir süre sonra Merv'e gidecek Ebû'l-Heysem Muhammed el-Küşmîhenî, Ebû Bekir el-Kaffâl el-Mervezî ve fakih Ebû Abdullah Ali el-Hidirî'den hadis ve Şâfiî fihri okudu. Ebû Ali Muhammed b. Amr eş-Şebbûyî el-Mervezî'nin teşvikiyle vaaz vermeye başladı. Daha sonra Nisâbur'a dönerek tekrar Nasrâbâdî'nin sohbetlerine devam etti ve **sülûk***ünü tamamladı. Cuma günleri halka vaaz vermeye başladı. Bu arada sonradan müslüman olan Ebû'l-Hasan b. Katrân'ın kızı ile evlendi. Uzun süren väizlik döneminden sonra münzevi bir hayat yaşamaya başladı. Her sene bir bölgeye gittiği rivayet edilirse de seyahatleri hakkında ayrıntılı bilgi yoktur. Bu seyahatlerin birinde Nesâ'ya gitti ve gördüğü bir rüya üzerine Hankâh-ı Sarâvî'yi inşa etti. Bir diğerinde Kâzerûn'a gidip meşhur şeyh Ebû İshak el-Kâzerûnî ile görüştü.

Dekkâk çok tesirli bir hitabet yeteneğine sahipti. Abdülkerim el-Kuşeyrî maliye memuru olmak için geldiği Nisâbur'da Dekkâk ile tanıştıktan sonra memuriyeti bırakıp ilim tahsiline başlamış, daha sonra kızı Fâtıma ile evlenmiştir.

Haiki genellikle Hanefî olan Nisâbur'da IV. (X.) yüzyılın başlarında Şâfiîler de görülmeye başlamıştı. Nisâbur Valisi Nasrûddeve, Ebû'l-Hasan el-Eş'arî'yi ve Şâfiîler'i himaye etti. Ebû Ali ed-Dekkâk zamanın Şâfiî âlimleriyle dostluk kurdu. Ebû Bekir Muhammed b. Hasan b. Fûrek el-İsfahânî bunlardan biridir.

Kuşeyrî, hayatının sonlarına doğru evinin çatısına çıkıp yüzünü güneşe doğru çeviren ve anlaşılmaz sözler söyleyen Dekkâk'ın uzun süren hastalıktan sonra vefat ettiğini bildirir.

Iraklı sûfilerin görüşlerini telkin eden Dekkâk konuşmalarında mürid, evliya, kerâmet, semâ hakkında izahlarda bulunur. Ona göre semâ zâhîde câizdir. Zühd için yeme ve içmeden kesilmeye, dünya hayatından yüz çevirmeye gerek yoktur.

Dekkâk'tan en geniş şekilde bahseden damadı Abdülkerim el-Kuşeyrî *er-Risâle*'sinde onun birçok sözünü aktarmıştır. Abdülgâfir el-Fârisî de (ö. 529/1134-35) *es-Siyâk li-Târîhi Nisâbûr* (*The Histories of Nisapur*, Paris 1965) adlı eserinde Dekkâk'tan bahseder. Kâtib Çelebi Ebû Ali ed-Dekkâk'a *Kitâbü'd-Dehâ-yâ* adında bir eser nisbet ederse de (*Keşfü'z-zunûn*, II, 1434) mevcudiyeti tesbit edilememiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

Kuşeyrî, *er-Risâle* (Uludağ), bk. İndeks; Hücvîrî, *Keşfü'l-mağcâb* (trc. Es'ad Abdülhâdi Kandîl), Beyrut 1980, s. 377; Herevî, *Tabakât*, s. 630-632; İbn Asâkir, *Tebytü kezîbî'l-müfterî*, s. 226-227; Attâr, *Tezkiretü'l-evliyâ* (trc. Süleyman Uludağ), Bursa 1984, s. 679-693; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, IX, 326; Necmeddîn-i Dâye, *Mirsâdü'l-ibâd* (nşr. Ebû Hâcer Muhammed Said), Beyrut 1405/1985, II, 177, 212; Sübkî, *Tabakât*, III, 100; IV, 329-331; İsnvî, *Tabakâtü's-Şâfi'iyye*, I, 523-524; İbn Tağrıberdî, *en-Nücümü'z-zâhire*, IV, 256; Câmî, *Nefehât*, s. 291; Münâvî, *el-Kevâkib*, II, 62-63; *Keşfü'z-zunûn*, II, 1434; Dârâ Şükûh, *Sefinetü'l-evliyâ*, Kanpûr 1900, s. 159; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, III, 180-181; Nebhânî, *Kerâmâtü'l-evliyâ*, Beyrut 1329, I, 281; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifin*, III, 261; Schimmel, *Mystical Dimensions of Islam*, s. 88, 161-162, 427; F. Meier, *Abû Said-i Abu'l-Hayr*, Leiden 1976, s. 44; J. Chabbi, "Abû 'Alî Daqqâq", *Elr.*, I, 255-257.

 RECEP USLU

DEKKEN

(دکن)

Güney Hindistan'da bir bölge.

Dekken kelimesinin aslı Sanskritçe "güney ülkesi" mânasına gelen **Dakşinâpat**ha olup Arapça kaynaklarda **Decnî** şeklinde geçmektedir. Kuzey Hindistan'dan Vindhya ve Satpuras sıradağları ile ayrılan ve güneyde Tungabhadra nehrine kadar devam ederek asıl Hint yarımadasının kuzey yarısını meydana getiren Dekken'i beş bölgede incelemek mümkündür. 1. Hint denizi ve Batı Ghatlar'la çevrili Deş kesimi; Maratalar'ın asıl yurdudur ve önemli şehirlerden Ahmednagar ile Poona buradadır. 2. Ortaçağ'da Berâr adıyla bilinen ve bugün en önemli şehri Nagpûr olan Vidarbha bölgesi. 3. Eski Haydarâbâd Devleti'nin Marata dilinin konuşulduğu Marathvada kısmı. 4. Topraklarında genellikle ana dili olarak Telugu dilinin konuşulduğu, başşehri Haydarâbâd olan Tilangâna bölgesi. 5. En önemli şehri Bîcâpûr olan, nüfusunun çoğunluğunu Kannadigalar'ın meydana getirdiği güneybatı bölgesi.

Hint efsanelerine göre İslâm öncesi devirlerde Dekken'in büyük bir kısmı, muhtemelen Vidarbha bölgesinde (bugünkü Bîder) bulunan bir hükümdarlığın ülkesiydi. Daha sonra bölge, Hindistan'ın kuzeyini işgal eden Maurayalılar'ın topraklarına dahil edildi; bu devletin yıkılışından sonra da çeşitli yerli hânedanların hâkimiyetinde kaldı.

Kaynaklar İslâm fetihlerinden önce de bölgede müslümanların yerleştiğini gös-